

ՔՕՍԱ-ԴԱՂ ԼԵՐԱՆ ՎԿԱՆ

ԵՂԵՐԱԿԱՆ ՎԷՊ

(Թրքահայ գաղթականների կեանքից)

I

Արշալոյսը բացւում էր: Վաղորդեան աղչամուղչը ան-
նշմարելի կերպով ասեւ հալւում, անհետանում էր, իր թւերի
տակից մէկ-մէկ բաց թողնելով Տրբի գիւղի սար ու ձորը, դաշտ
ու արտորայքը, քար ու թուփը, որոնք հետզհետէ երևան էին
գալիս և իրանց քնաթաթախ դէմքով ցցւում առաջիդ ու, կար-
ծես, մինչև դետին խոնարհելով՝ բարի առաւօտ քեզ մաղթում.
ասկա, ուղղուելով, երկարացնում իրանց հասակը ու քո հրամա-
նիդ սպասում:

Կեանքը արագ-արագ սփռւում էր ամեն տեղ. գիշերային
խաւարի չար ոգին հալածւում, փախչում, անհետանում էր և
ամեն ինչ արթնանում, ոտքի էր կանգնում և իր սովորական
դերի մէջ մտնում. այլ ևս չը կային խաւարային շրջիկ, նեն-
գամիտ ոգիներ. ամեն տեղ չքանում էին նրանց նոյնքան
նենգամիտ, ծուռ ու մուռ շարժումները, նրանց ահ ու սար-
սափ տարածող ուրուականը: Դեռ մի երկու ժամ առաջ քե-
զանից ոչ հեռու կանգնած ուռենին, որը քեզ վրայ ահ ու դող
էր ուժում, հանդարտ շալովի շարժում էր իր տերէները և
քթի տակին ծիծաղում քո երկչոտութեան, թուլասրտութեան
վրայ: Եւ այսպէս, քեզ սատանայ, դէ, դայլ ու արջ թուացող
իրերը մէկ-մէկ դուրս էին պրծնում խաւարի կրկից և մանր ու
բարակ շարժումներով իրենց աչքերը տրորում: Դեռ արեւը չէր
դուրս եկել տօնելու իր լաղթանակը. դեռ գիշերային աղ-

շամուղյոր տենդային կռիւ էր մղում նրա հետ և շանքեր գործ դնում՝ նրա ճանապարհը կտրելու, սակայն միայն խիտ մացառներում և ձորերի խուլ խողովներումն էր փոքր ինչ աչքի ընկնում նրա սրտառաշ գոլութիւնը:

Հազարաւոր կենդանիներ՝ ասես բնազդմամբ զգալով երկրի թաղուհու այդ յաղթութիւնը՝ սկսեցին իրանց ձայներով ողջունել նրան իր տարած յաղթանակը և պատրաստուեցին գործի կաշկելու: Միայն Տրբխցի գեղջուկն էր, որ դեռ չէր համարժակում իր դռան ճռռոցով մասնակցել բնութեան այդ համերգին. առօրեայ անարեկող երկիւղը վաղուց մեռցրել, գերեզման էր տարել նրա մէջ վստահութեան, համարժակութեան զգացմունքը: Բայց և այնպէս նա էլ էր զարթնել և դեռ իր աղքատիկ տնկողնում պարկած՝ զրոյց անում իր թշուառ ամուսնու հետ և այդ օրուայ անելիքի մասին խորհրդածում: Վերջապէս, նա էլ սկսեց հագնուել և, կժից մի ամսն շուր վերցնելով, դուրս եկաւ դուռը, երեսը լուաց, իր հնամաշ չուխի փէշով սրբեց ու, դէպի աղօթարան դառնալով, խաչակնքեց երեսը և իր ամենօրեայ աղօթքը մըմնչաց: Նա էլ կամաց-կամաց դաշտը դուրս եկաւ իր եզ ու զոմշուկով իր դաշտը հերկելու:

Արեւը դուրս եկաւ: Ամեն ինչ գործի կպաւ: Տրբխ գիւղը ամբողջապէս ծածկուեց ծուխերի քուլաներով, հայ գեղջիկուհին թոնրի կողքին նստած՝ գոգնոցի շարժումներով սկսեց աւելի ևս բորբոքել աթարի կրակը: Կեանքը ոտքի էր կանգնել ամեն տեղ. միայն մի տան երգիկից ո՛չ ծուխ էր բարձրանում և ոչ դուռը բացւում: Դռան փաթեամ կերտուածքից և բազի մեծութիւնից երևում էր, որ այդ տունը ունեցել է իր փառաւոր անցեալը և զիւղի աչքի ընկնող տներին մէկն է եղել երբեմն: Սակայն ինչ-ինչ փոթորիկների և անողոր ճակատադրի հարուածից, բոտ երևոյթին, այդ շէնքը զրկուել է իր մի ժամանակ պանծալի դրութիւնից: Նրա տէրը այժմ մի պառաւ էր մնացել իր մատաղահաս աղջիկ թոռան հետ, որոնք օրուայ այդ պահուն դեռ նոր էին ոտքի կանգնում. նրանց հանգիստը խանգարել էին այդ գիշերը նրանց բարեկամ այցե-

լուները: Խորճի վերի մասում երկու հնամաշ անկողնի մէջ իրարից ոչ հեռու դեռ պարկած էին երկու հոգի և, ինչպէս երևում էր, կենդանութեան ոչ մի նշոյլ ցոյց չէին տալիս. երկուսն էլ դեռ նոր էին մտել կեանքի դեռափթիթ այն շրջանը, որը խոստանում է ամեն բան:

Ուշ գիշերին նրանց բերին այդտեղ նրանց խորհրդաւոր ընկերները և իրանք անպատացան իսկոյն: Պառկածներից մէկը յանկարծ սկսեց ծանր տնքալ և խռխրուցանել, տան մատաղահաս աղջիկն իսկոյն մօտ վազեց, քնքշութեամբ ուղղեց նրա դիւստտակի բարձր և մնաց նստած գլխավերեր:

Պառկածը ծանր վիրաւորուած էր. նա զառանցանքների աշխարհումն էր գտնուում.—այդ թշուառ... զոհր... իմս է՛է... բռնութիւն էք... գործ դնում... տեսներք, ո՛վ... ո՛վ կը խլի նրան... կրկնում էր նա: Ապա յանկարծ աչքերը լայն բաց անելով, նա սկսեց նայել իր գլխավերեւ նստած աղջկան և կարծես ճանաչեց նրան:

—Սօնա՛, ալդ դժժ ես, ո՛հ, իմ կեանք, ալդ դժժ ես... ինչո՞ւ ենք մենք այստեղ, ո՞ւր է դրօզչի Տրաթլամէն, այդ հրէշը,—ծանր կերպով հարցրեց վիրաւորը:

—Սօնան հրէս կողքիդ պառկած, քնած է. Տրաթլամէն այլ ևս չը կայ, մի մտածիր. ամեն բան լաւ է. իսկ ես Սալվին եմ. ճիշտ է, ես շատ նման եմ քո Սօնային, դու սխալուած չես: Ձեզ Յարութն է բերել, որին դուք Արթօ էք ասում և որը ինձ ազատեց Ուսօ-բէկից:

—Սալվին... հա՛, հա՛ Արթօն... անխ...: Հիւանդը լուեց և դարձեալ զառանցանքների մէջ ընկաւ: Երկու օր էր, ինչ նրանց մի կերպ այդտեղ էին հասցրել: Դրանք իրանց սիրահարութեամբ զրգուել էին չար մարդկանցը, որոնք և վիրաւորել էին այդ անմեղ սիրահարներին, որոնց Արթօն իր ընկերների հետ Տըրխ էր փախցրել, յոյս ունենալով դեռ կեանք պարգևել նրանց: Այն եղբրական օրից երեք-չորս օր էր անցել, և այդ մի քանի օրուայ մէջ նրանք համարեա ոչինչ չէին կերել: Խնամողները միայն ստէպ-ստէպ մի քանի կաթիլ կաթ կամ ջուր էին կաթեցնում նրանց պապանձուած շրթունքներին թէ՛

քաղցր, թէ՛ ծարաւը յաղեցնելու: Վիրաւորներէից մէկը՝ Վահէն, դարձեալ աչքերը բաց արեց. այս անգամ տան պսուաւն էլ մօտ եկաւ ուրախացած և, ձեռքը սիրալիր մօր պէս նրա ճակատին դնելով, հանգիստ կերպով հարցրեց.

— Ի՞նչպէս ես քեզ զգում, Վահէ շան:

— Ի՞նչպէս... կրկնեց նրա հարցը կցկտուր կերպով Վահէն, — Ի՞նչպէս... ինչո՞ւ Սօնան չի զարթնում... ես... ես... օ՛... լաւ եմ... ինձ ոչինչ չի եղել... այժմ ես, ես, օ՛... կը լսեմ Արթօյին. օ՛, ի՛նչ օրի ենք հասել... Ապա դուխը շուռ տուեց դէպի Սօնան և երկար, շատ երկար նրա դալկացած դէմքին նայեց, լետոյ, կարծես անցեալի դառն պատկերները իրանց եղերական իրողութեան հետ մտաբերեց և, ժողովելով իր բոլոր ոյժերը, վեր ցատկեց դէպի Սօնայի կողմը, բարձր ճչալով, — Սօնա՛, ա՛յ Սօնա՛, վե՛ր, վե՛ր, մեղ ալ ևս ժ՛վ կը բաժանի — մենք միասին ենք: Սակայն իսկոյն և եթ թուլացած վալը ընկաւ. դեռ երեկ գիշեր նրանից ճանապարհին աջքան արիւն էր զնացել, որ համարեա ուժասպառ էր եղել. այժմ էլ ցատկելու ժամանակ վիրակապն արծաթուեց և արիւնը դարձեալ հոսել սկսեց վերքից:

Սալվին և իր տատը զգուշութեամբ կապեցին նրա վերքը: Նրանք անհամբեր Արթօյին էին սպասում, որը, այդ դժբաղդ սիրահարներին նրանց յանձնելով, շտապել էր հէքիմի ետևից իր ընկերներէի հետ միասին: Այդ Արթօն մի քանի շաբաթ առաջ ազատել էր Սալվին քուրդ բէկերի ճանկերից: Վերքերը ճանապարհին մի կերպ կապել էր նա, ուստի անհրաժեշտ էր հէքիմի օգնութիւն:

Վերջապէս, Արթօն հէքիմի հետ վերադարձաւ: Տեսնելով պարկածներին, հէքիմը ցնցուեց. մի քանի ամիս էր, ինչ նա բաժանուել էր Վահէից, իր սիրելի ընկերից, և, առանձնանալով այդ կողմերը, պարապում էր իր արհեստով: Սա, նկատելով Վահէի այդ ողբերգական դրութիւնը, արտասուել սկսեց, ապա մօտ դալով, բռնեց նրա զարկերակը ու դուխը թափ տուեց: Արթօյի օգնութեամբ նա վերքը բաց արեց, ուշի ուշով զննեց և դառն հոգոց քաշելով, քթի տակին կրկնեց մի

քանի անգամ.—«Արիւն շատ է գնացել. բացի այդ վերքը ինքնըստինքեան շատ վտանգաւոր է».— և նա սկսեց վերքը լուանալ, մաքրել զանազան կեղտոտութիւններից ու կապել: Միւսընդէն արեց Սօնայի հետ. սակայն սրա մասին բացասական կարծիք յայտնեց.— «ես յոյս չունեմ, որ այս թշուառ զոհը նորից կեանք ստանայ, ոտքի կանգնի. ինչ էլ որ լինի, ես պիտի մնամ այստեղ և ամեն կարելին անեմ, գուցէ մի անյայտ ծեռք օգնութեան գայ այս անբաղդ զոհերին»:

Հէքիմը օրական մի քանի անգամ այցելում էր իր բարեկամ հիւանդներին և հարազատ մօր պէս ոչինչ չէր խնայում այդ թշուառներին: Շնորհիւ նրա տոկուն և խելացի հոգացողութեան, Վահէն օրէցօր սկսեց դէպի լաւը գնալ այնպէս, որ նրան շրջապատողները յաճախ ուրախութեամբ կրկնում էին՝ «յոյս ունինք Վահէին դարձեալ առողջացած տեսնել և նա զոհ չի գնալ տիրող տգէտ պայմաններին»: Եւ իրօք, ռըքան թշուառ զոհեր են գերեզման իջնում տիրող պայմանների շնորհիւ այն մթնոլորտներում, ուր ամեն բան դեռ բարձրիցն է կախուած համարւում, ուր դեռ թագաւորում է «առանց Տիրոջ կամքի ծառի տերւեն էլ չի պօկ գալիս»-ի դառն հասկացողութիւնը: Եւ դեռ, գուցէ, շատ և շատ տարիներ սահնակերիս վրայով, չկարողանալով վախճան պատրաստել այդպիսի կսկծեցուցիչ հետեւանքներ ունեցող հասկացողութիւնների համար:

Սակայն միթիթարական էր Վահէի ներկան, նրա վերքը այժմ վտանգ չէր սպառնում կեանքին. ամենքը համոզուած էին, որ նա շնորհիւ իր հէքիմ ընկերին էր կեանք ստացել:

Այդպէս չեղաւ թշուառ Սօնայի ճակատագիրը. նա սեւացաւ այդ անբաղդ աղջկայ համար և իր սե գոյներով գերեզման պատրաստեց նրան: Հէքիմի ճիգ ու ջանքերը ապարդիւն անցան: Անհուն կսկծի հարուածի տակ այդ տաքարիւն աղջիկը անխնայ էր գործ դրել դաշոյնի մեխուսն, որից ոչ մի միջոց փրկել չը կարողացաւ նրան: Այո՛, անխնայ էր գործ դրած դաշոյնի հարուածը, և այդպէս անխնայ միայն անկեղծ սիրահարներ վարուել գիտեն. նրանց երեւակայութեան մէջ միայն

երկու ծայրեր դոյութիւն ունեն, երկու ծայրեր միայն տեղ բռնած ունին՝ սիրել անսահման սիրով, ասել նողկանքի անհուն դառնութեամբ. ապրել միայն սիրելիի համար, մեռնել դարձեալ միայն նրա համար: Այդպիսիներէց էր և Սօնան: Արդէն ութերորդ օրն էր, ինչ հէքիմը Տըրխ գիւղումն էր. այդ օր նա վաղ առաւօտեանից ոտքը չէր հեռացրել Սօնայի մօտից, այլ ամեն կերպ աշխատում էր մեղմել նրա տանջանքները, որոնք հետզհետէ թուլանում էին: Սօնան մեռնում էր. նա վերջին անգամ բաց արեց իր չքնաղ աչքերը, այս ու այն կողմը նայեց, կցկտուր կերպով արտասանեց մի քանի անուններ և զլուխը դնելով Սալվիի ծնկների վրայ, որ նրանից նոյնպէս չէր հեռանում այդ օր, և ցոյց տալով իր գրպանը, խնդրեց միշտ թղթի ծրարը Վահէին յանձնել, երբ նա կը վերադառնայ: Հէքիմը նրան համոզել էր, որ Վահէն առողջացել և գնացել է նոր բժիշկ հրաւիրելու. այն ինչ նա նրանց առաջի օրուանից առանձին-առանձին սենեակներում էր պահում:

II

Եւս գիշեր էր: Լուսինը վաղուց անհետացել էր երկնակամարի վրայից: Գիշերային անթափանցելի աղչամուղջը լուբեպսն իր թևերի տակն էր առել Մասիսի շրջակայքը: Ամեն ինչ սև ու խաւար էր. ամեն ինչ ծածկուած գիշերային մութ սաւանով: Ոչ մի բան սղատ չէր խաւարի ընդհանուր տիրապետութիւնից: Ամեն արարած, կարծես, աղչամղջի ընդհանուր թագաւորութիւնը աւելի զօրեղացնելու, հզօր դարձնելու համար՝ փակել էր վաղուց իր աչքերը և անտարբեր կերպով մշշում, խռմփացնում էր:

Դուրսը կեանք ասած բան, կարծես, վաղուց անհետացել էր երկրի երեսից. ո՛չ մի շարժում, ո՛չ մի ծայն-ծպտուն չը կար. միայն ստէպ-ստէպ հազիւ լսւում էին ծառերի սօսափիւնը, խշշոցը, որոնք իրանց տերեւների պղծ միակերպ ողբերգութեամբ ասես բողբոջում էին աղչամղջի անողոք և սրտամաշ տիրապետութեան դէմ:

Հեռու արևելքում մի ինչ որ բան մարտոզ, հանգչող սաստղերի պէս փայլում, կարմիր բոցեր էր արծակում, ապա կորչում, անհետանում էր տիրող խաւարի մէջ: Դա հանգչող սաստղ էր՝ երկինքը մթին էր տալիս. սև-սև բարակ թուխպերը վաղուց ծածկել էին նրա երեսը, աստղերը չէր կային:

Դա Գ. գիւղի բանտի լապտերն էր, որը դրան ցցուած սեան վրայ ամրացրած, այս կողմ այն կողմ արծակելով իր աղօտ լոյսը, ասեա կռում էր գիշերային չար ոգիների հետ և աշխատում պատռել խաւարի դաժան երեսը:

Լուսթիւնը թաղաւորում էր և բանտի շրջակայքում, որը մերթ ընդհատում էր գիշերապահի ոտքերի թրմիոցներով, որը բանտի պատի տակին հրացանն ուսին դրած՝ հանդարտ և համաչափ քայլերով երթևեկում էր, աջքերը շուտ-շուտ այս ու այն կէտին ուղղելով, երբեմն էլ փոքր ինչ կանգ առնում, ականջ դնում այս ու այն շշուկին և, բերանը լայն բաց անելով, օրօշում ու նորից շարժում իր քայլերը:

Նրանից ոչ հեռու երևում էր մի սև ահագին զանգուած, որի երկարութեամբ միշտ երթևեկում էր գիշերապահը. դա բանտն էր: Այստեղ վաղուց արդէն տիրում էր գերեզմանային լուսթիւն. կալանաւորներն այս ու այն անկիւնում կուչ եկած, դառը հոգսերի տակ ծնշուած՝ նիւհում էին: Որը վաղը պիտի կախաղան բարձրանար, որը դատի պիտի կանչուէր, որի դատավճիռը արդէն կարգացուած էր աքսորի, կամ տաժանակիր սոխատանքների ենթարկութեամբ: Բայց որքան արդարացի էր այդ շատերը կրում էին այդ սոսկալի տանջանքները, պատիժները լոկ պատրաստուած վկաների սուտ ցուցումներով. շատերը չէին կարողացել ժամանակին տեսնուել սրա-նրա հետ և բերանները իւղել, որ մեղադրական արծանագրութիւնները խիստ և չարագուշակ չը կաղմուին: Ինչևիցէ, նրանք անողոր բաղդի հարուածներին թողած իրենց տուն-տեղը և սիրելիները՝ այսօր հեծում էին բանտի մութ խորշերում: Այդպէս է մարդկանց ճակատագիրը, որը գիտէ իր անհուն քաղցրութեամբ շոյել մարդկանց և բաղդի զաւաթնակէտին հասցնելով ովսանանք կարդալ տալ. գիւտ և այդ վիթխարի բարձրու-

Թիւնից զլորել ցածր իր զոհերին այն անյատակ վիր, խորխորաւոր, ուր Թագաւորում է արցունքների, տանջանքների, լաց ու հեծեծանքի քարասիրտ իշխանութիւնը: Իսկ եթէ դրանց վրայ աւելանում են բանտ ու կապանքներ, ուր աղատութիւնը իւրաքանչիւր քայլափոխում սրբապղծւում է, ուր անհատը զրկվում է ամեն մի բարոյական սկզբունք կրող իրաւունքից, այն ժամանակ սեւ ճակատադրի դաւաճանութեան պատկերը կատարեալ կարելի է համարել...

Բանտեր... ռժման սրտամաշ է այդ անունը. ռժման քարասիրտ է ձեր միջավայր կազմող մթնոլորտը, և ռժման խուլ հառաչանքներ են լսուել ձեր անողոք յարկի տակ: Բանտեր... որքան անմեղ զոհեր էք դուք յաւիտենականութեան դիրկը զլորել և ռժման արցունքների, վիշտ ու տառապանքի սկզբնապատճառ էք դարձել: Դուք ձեր Թունալից մթնոլորտում սնուցել էք սկսած սար ու ձոր դողացնող աշխարհակալներից մինչև վերջին հացի փշրանքի կարօտ մուրացկանին: Դուք ձեր զագրելի տանջանքներին ենթարկել էք արդարութեան աւետարան քարոզող պետերին: Փանի-քանի դարեր են սահել յաւիտենականութեան դիրկը, բայց այսօր դուք դարձեալ նոյնն էք: Խաղացե՛լ էք արդեօք դուք ունէ ուղղիչ դեր մարդկայնութեան ընդհանուր զարգացման և քաղաքակրթութեան պատմութեան էջերում: Եղե՛լ են արդեօք որևէ բարւոքման և կուլտուրական սկզբունք տարածող ձեր Թողած հետքերը ազգերի և մարդկութեան պատմութեան մէջ—Ո՛հ, ո՛հ, չեն եղել: Խարուսիկ է ձեր դոյութիւնը. ծով ու ովկիաններ կը կազմէին ձեր քամած արցունքները, սուղ ու շիւան են ձեր Թողած հետքերը: Եւ դուցէ նոյնը քնաք դուք, քանի որ ձեզ չեն փոխարինել որոշ սկզբունք կրող աներ...

Դիշերապահը ինչ որ մի փսփսոց լսեց բանտի լուսամուտից ու այն կողմը առաջ գնաց: Լուսամուտից ոչ հեռու նստել էր մի տարիքաւոր կալանաւոր և սաղմոսն առաջը դրած՝ կամացուկ կարդում-աղօթում էր: Նա աչքերը երկինք բարձրացնելով, մըմնաց.— Տէ՛ր, հան ի բանտէ զանձն իմ, զոհանամ զանտանէ քումմէ... Դիշերապահը նայեց նրան ու վերադար-

ծառ. առաջին անգամ չէր նա նրան անհնում այդ դրութեան մէջ։ Ապա կալանաւորը, վերջացնելով իր առօրեայ աղօթքը, լենուեց իր ծեռքի վրայ և սկսեց դուրս նայել լուսամտից։ Այնտեղ ամեն ինչ մութ ու խաւար էր, ինչպէս իր վիրաւոր սիրտը. ոչինչ չէր երևում, և նա շարունակում էր նայել։ Նա ընկղմուել էր մտատանջութեան մէջ և իր փառաւոր անցեալն էր մտաբերում ու դառն վշտի տակ արցունքներ թափում։ Նա լիշեց իր հոյակապ պալատները, որոնք մի ժամանակ մայրաքաղաքի դարդն ու պերանքն էին կազմում։ Լիշեց, թէ որոնելից այժմ ո՛ւր է հասել. լիշեց, թէ ո՛րքան անգութ է վարուել իր հետ անողոք ճակատագիրը։ Նա աւելի ևս հեռու անցաւ, երբ ինքն այդ մայրաքաղաքի աչքի ընկնող և առաջնակարգ վաճառականների շարքում պատկառելի տեղ ունէր բռնած և միլիոնների հետ էր խաղում։ Յիշեց և դառն հոգոց քառեց, որ այդ բոլորը կորել են անդառնալի։ Ո՞րպիսի փոփոխութիւն, ո՞րպիսի անողոք հարուած... Իսկ այդքան անփոխարինելի կորուստից լետոյ վիճակուած են իրան բանտ ու կապանքներ... Նիւթականի կորուստը նրան այնքան վիշտ չէր պատճառում։ Մի քանի ամսուայ մէջ ինչ-ինչ անյաշող հանգամանքներ միմեանց ետեւից զրկեցին նրան իր նիւթական բարձրութիւնից, և նա վերադարձաւ իր հայրենի Բ. քաղաքը, ուր աշխատում էր փոքր ինչ սալահովել իր և ընտանիքի նիւթական գրութիւնը։ Նա շուտով հիմնեց ներկարարի գործարան քաղաքի ծայրում և իրան երջանիկ էր համարում, որ մի կերպ կարողացաւ ապահովել իր դրութիւնը։ Սակայն այստեղ էլ նրան բաղդը հալածեց։ Զուր չէ ասած քրդական առածը թէ՛ «խէր դա բռնէգ, շառ դա բր ուէգ... (խէրն էլ իրար ետեւից կը գայ, շառն էլ)։ Միևնոյնը կատարուեց և նրա հետ։ Շուտով մայրաքաղաքից վերադարձաւ այդտեղ Տրաթլամէի որդի Վաւմը և հօր թողած կտակի համաձայն՝ սկսեց բողոք-բողոքի ետեւից տալ պատշաճաւոր իշխանութեան, թէ իր տները շատ հեռու չեն այդ գործարանից, ուստի ներկերի վատ ազդեցութիւնը զանազան հիւանդութիւններ է պատճառում թէ՛ իրան և թէ՛ իր ընտանիքին և օրէնքի համաձայն պահանջում էր քանդել այդ

գործարանը: Իսկ գործարանի տիրոջ բարեկամներն սկսեցին օրինաւոր փաստեր բերել, որ գործարանը գտնուում է որոշ հեռավորութեան վրայ, այդ պատճառով չի կարող ոչ մի փնտա տալ բողոքատուին: Թէև այս վերջինները տարան յաղթանակը. սակայն ամեն տեղ հալածուած այդ հարուստը անչափ վիրավորուած համարեց իրան, որ զրկուելով ամեն ինչից, այժմ իր հայրենի քաղաքում էլ մի անկիւն չեն ուզում տալ իրան. այն էլ ո՞վ չէ ուզում.—նա, որը իր շնորհիւն է մտել բարձրագոյն դպրոց, աւարտել և այժմ տղայական կապրիզներով բռնկուած, հալածում է իր մի ժամանակ բարերարին: Ուստի և լցուած վշտի անհուն դառնութեամբ դէպի մարդկանց ալդչափ լպիրշ ապերախտութիւնը, որ պարզ տեսաւ Վռամի մէջ և որը այնքան զղուելի ծեծով արտայայտուեց իր դէմ, վրոնեց այդ իր հայրենի նուիրական վայրիցն էլ հեռանալ: Այդքան ծանր էր աղբէլ նրա վրայ ապերախտութեան զգացմունքը, և այդ միայն եղաւ պատճառ, որ նա գլուխն առաւ ու հեռացաւ ալդտեղից, աւերելով գործարանը, որը ճիշտ որ ոչ մի փնտա չէր տալիս Վռամին: Թափառելով երկրէ-երկիր, այդ հալածական անբաղդը վերջապէս բնակութիւն հաստատեց մի պղնձհանքի շրջակայքում, Գ... գիւղի մէջ, ձեռք բերելով այդ պղնձհանքի կառավարչի պաշտօնը, ուր և մնաց մինչև եկաւ մի այլ ծախորդութիւն լցնելու նրա անբաղդութեան բաժակը, և նա կալանաւորուեց ու նետուեց Գ... գիւղի բանտը, ուր և ամեն զիշեր արտասուքի հետ լսում էր նրա աղօթքը.—Տէր, հան ի բանտէ... Իբրև պղնձհանքի կառավարիչ, նա պատասխանատու էր այնտեղ պատահելիք ամեն ինչի: Մի օր պղնձհանքի գործարանից զողացել էին մի պատկառելի գուժար: Կասկածը ծանրացաւ մի տաճկահայ բանուորի վրայ, և նա առանց քննութեան պղնձհանքի բանտը նետուեց, ուր և յուսահատութեան միջոցին, թէ ինչից զրդուած՝ խեղդամահ եղաւ, թէ խեղդամահ արին նրան: Այդ բանը մութը մնաց. ուստի կառավարութիւնը, տեսնելով այդտեղ օրէնքի խախտում և ինքնահաճ վարմունք ալլոց կեանքի դէմ, յանցաւոր ճանաչեց կառավարչին և բանտարկեց նրան:

—Ո՛հ, իմ այս անբաղդութեան պատճառը Վռամը եղաւ, — կրկնում էր յաճախ զժբաղդ կայանաւորը, — եթէ նա չը յուսահատեցնէր ինձ, ես ընդ միշտ հաստատուած կը լինէի իմ հայրենի քաղաքում, ուր և զնացի մինչև կեանքիս վերջին օրերը ապրելու. բայց նա, այն իժի ծնունդը, մոռացաւ ամեն բան, մոռացաւ այն ամեն բարիքը, որոնց ես չը խնայեցի նրան և իր հօրը, և իր ապերախտ վարվեցողութեամբ հեռացրեց ինձ իմ սիրած վայրերից և այստեղ հասցրեց։ Նա իր անզգամ հօր կրտսկն է կատարում. իժից իժ է ծնուելու։ Անողորմ Բրուտոս, դու յանդգնեցիր ձեռք բարձրացնել քո բարերարի վրայ։ Միթէ մոռացար, երբ տրեխները հաղիդ, խաչազող հօրդ փէշերից բռնած մի առաւօտ հօրդ խաչագողութեան սալլակով իմ դռանը կանգնեցիք։ Ես պատասպարեցի ձեզ, ձեզ հետ եղած յանձնարարական նամակին ուժ տուեցի իմ անթիւ բարեկամների միջոցով, առանց որոց այդ նամակը ո՛վ գիտէ ինչի հարկաւոր լինէր։ Այո, ես այստեղ ընկայ, այնտեղ զարնուեցի և յանուն վեհ զգացմունքի, վեհ գաղափարի քեզ բարձրագոյն դպրոցի հիմնարկութեան մէջ սան դարձրի, հովանաւորեցի, որ ապագայում քո լրբութեան անարգ դաւադուրն իմ վրայ փորձես. քեզ նետ դարձրեցի, որ քո սլաքները դէպի սիրտս ուղղէիր, հա՛։ Անաստուած, արդեօք լի՛նչ է լինելու քո վերջը...

Մինչ սա այսպէս մտածում էր, յանկարծ գիւղից ոչ հեռու ճանապարհի վրայ երևացին մի խումբ ձիաւորներ։ Խմբի առաջից հանդարտ զնում էր նրա հրամանատարը։ Սահ, նրանք հասան գիւղի այգիներին և խմբապետի հրամանի համաձայն վայր իջան ձիերից և անյայտացան այգիներում տիրող խաւարի մէջ։ Քիչ լետոյ այնտեղից դուրս եկաւ մի կարճահասակ մարդ իր երեք ընկերների հետ և բոլորը միասին ուղեւորուեցին դէպի Գ... գիւղի բանտը։

— Տղերքը չեն քնել, մի՛ վախէ՛ք, ես նրանց խստիւ պատուիրեցի զգուշ լինել և մեզ սպասել ու ձիերին լաւ կըշտացնել, որ կարողանանք մինչ առաւօտ բաւականին ճանապարհ կտրել. իմ թառլանս չի խրխնջալ. ես նրան լաւ եմ պատուիրել։ Եթէ նա լուռ մնայ, բոլոր միւս ձիերը կը հե-

տեին նրա օրինակին, առաջին անգամ չէ այս,— փսփսուում էր իր ընկերներին կարճահասակը:

Վերջապէս, նրանք մօտեցան բանտին և կանգ առին: Կարճահասակը մօտեցաւ գիշերապահին և ինչոր հասկացրեց նրան: Գիշերապահը սկզբում գլուխը բացասական շարժեց, բայց երբ նրա կարճահասակ խօսակիցը բաց արեց իր համոզեցուցիչ լեզուն և ցոյց տուեց նրան իր ձեռքում եղած Թղթադրամները, նա մեղմացաւ և համաձայնուեց նրա հետ: Շուտով գիշերապահի Թոլտուլթեամբ կարճահասակը մօտեցաւ բանտի լուսամուտին և Թրխկացրեց, իսկ նրա ընկերները բարձրացան բանտի տանիքը:

Կալանաւորը գլուխը բարձրացրեց և մնաց տեղն ու տեղը սառած՝ իրանից փոքր ինչ հեռու կանգնած էր Արթօն, որը հազիւ լսելի ձայնով փսփսալ սկսեց նրա հետ:

— Թորոս-բիժա, մի՛ մտածի՛ր, ես եմ. այսօր դու ազատուած կը լինես. քո լուսամուտի վերև այժմ մի ծակ կը բացուի. բարձրացի՛ր լուսամուտդ և ձեռք մեկնի՛ր դէպի այդ ծակը. այնտեղից քեզ դուրս կը հանեն և դու բարեկամներիդ շրջանում կը լինես. ղգոյշ:

Կալանաւորը Գ... գիւղում ապրող Թորոս-բիժան էր, որի տանը իւրաքանչիւր տարի սահմանից անցնելիս, կամ այնտեղից գալիս ապաստան էին գտնում զտնական անցորդներ: Ինչպէս տեսաք, նա ընկնելով իր նիւթական բարձրութիւնից, մալրաքաղաքից վերադարձաւ Բ... քաղաքը, իր հայրենիքը, սակայն Վռամի կապրիզներին չը կարողանալով դիմանալ, հեռացաւ այնտեղից և ապրում էր այդ գիւղում, կատարելով պղընծահանքի կառավարչի պաշտօն, որի պաշտօնակատարութեան ընթացքում և բանտարկուեց:

Շուտով Թորոս-բիժայի գլխիվերև ճիշտ որ առաստաղը ծակուեց, և սա ուրախացած իր ձեռքը մեկնեց դէպի այդ ծակը: Մի երկու րոպէ ևս, նա արդէն տանիքումն էր: Անժանօթները առաջնորդեցին նրան և Արթօյի հետ կորան խաւարի մէջ:

Մի ժամից յետոյ լուեց գիշերապահի հրացանի պալթիւ-

նր և հարաջ տալը թէ՛ կալանաւորներէց մարդ փախաւ։ Սկսուեց մի չտեսնուած իրարանցում բանտի մէջ, բայց ի՛նչ։ զիշերապահը Արթուրի ցոյց տուած ժամանակին էր հարաջ տուել։ ուստի վերջինս արդէն բաւականին ճանապարհ էր կտրել, այնպէս, որ այլևս երկիւղ չէր սպառնում նրանց։ Անընդհատ արշաւելով, Արթուն երկու օրից յետոյ Թորոս-բիծալի հետ արդէն Տրրիս գիւղումն էր, ուր էին Սօնան և Վահէն անյուսալի վիրաւոր դրութեան մէջ։

— Ո՛հ, ի՛նչ լաւ բան կը լինէր, եթէ սրան էլ փրկել կարողանայի,— կրկնում էր հէքիմը, նայելով Սօնայի թուլացած դէմքին։

— Գուցէ բարին այս է, հէքիմ, չիք չարիք առանց բարեաց,— նկատեց նրան Թորոս-բիծան,— գուցէ դրա մահն է բարի։ Է՛հ, ի՛նչ կարող ենք անել։

— Ո՛չ, ես ցաւում եմ հոգոյս ամեն էութեամբ, որ այսպիսի անկեղծ սրտի տէր անհատներ շատ սակաւ թիւ են կազմում մեր դժբաղդ միջավայրում։

— Ճիշտ է։

— Խեղդել դաւակնների, մարդկանց զգացմունքները, դա ծնողների դործ չէ, այլ հրէշների. սակայն, տարաբաղդաբար, արնպիսի հրէշներով տակաւին վիթում են մեր խաղաղ խորհիւթները։

— Աւօյին, այ, հիմի պիտի էստեղ քաշ սալ, որ տեսնի իր աղչկան և հասկանալ թէ՛ ի՛նչ է եղել իր արածը։

— Մի՛թէ կարծում էք, որ նա կը խղճահարուի։ Քանիք քանի այսպիսի օրինակներ են տեղի ունեցել, բայց մեր ծնող-դադանները դրեթէ սթափուելու նշաններ անգամ չեն արել։ Դեռ մի տարի չի անցել, ինչ մեր գիւղի Տանծոտենց Կարօի աղջիկ, Սանդուխտը, ձգուեց իրանց չրհորը և այնտեղ էլ իր մահը գտաւ, որովհետեւ հայրը նշանեց նրան առանց հարցնելու աղջկայ կամքը։ Երկու տարի չի անցել, ինչ Զ... գիւղացի Բոստանչոնց Մակին պարանով խեղդամահ եղաւ, որովհետեւ հայրը պատկում էր նրան հասակն առած մի ալրի վաշխառուի հետ։ Դեռ չեմ ասում Թոփանչոնց Ծովելի, Կրճիկենց Զարդարի, Զի-

Թանցոց Անուշի, Գիւլօինց Փիւլի, Մուղսոնց Նամասի մահը, որոնք միայն մեր գիւղումն են տեղի ունեցել այս քանի տարուայ մէջ և որոնց գիտկները հազիւ-հազ են գտել մեր լճի միջից: Բայց քանի-քանի այսպիսի գիւղեր կան, որոնց մասին մենք տեղեկութիւն անգամ չունենք:

— Էդ թուածդ զոհերի մասին ոչինչ չը գիտեմ. բայց այս թշուառ աղջկայ կորստեան պատճառը, գրեթէ, ամբողջովին Տրաթլամէն է եղել. եթէ նա խելքահան չանէր Աւօլին, նա դժուար թէ էրքան անտիրա գտնուէր դէպի իր աղջիկը: Դեռ սա մեռնում է, ազատուում է էս վերան աշխարհի դարդերից. իսկ ի՞նչ անեն նրա այն անթիւ զոհերը, որոնք մինչև իրանց կեանքի վերջը պիտի հեծեն խեղճութեան տանջանքների բովում: Դրանցից, այլ անմեղ զոհերից, մէկն էլ ես եմ. ի՞նչ անեմ ես. ի՞նչ անէ իմ անբաղդ ընտանիքը, ի՞նչ անէ վիրաւոր Վահէն, որը սրա մահից լետոյ, չը գիտեմ, ի՞նչպէս պիտի կենդանի մնայ, եթէ կենդանի էլ մնայ, մի՞թէ կենդանութիւն կառելի կը լինի անուանել այն՝ այս անդնահատելի կորուստից յետոյ...

Սօնան մի քանի չղածգական շարժումներ գործեց. ապա ծանր-ծանր խռիւռայ սկսեց. նա իր այլ ցնցումներով վերջին հրաժեշտն էր տալիս կեանքին:

— Ո՛վ, Վահէ, բուռն զգացմունքով ցանկանում էի քեզ խաչադէր լինել. սակայն ճակատագիրը այլ կերպ տնօրինեց քո ապագան: Վաղը թերեւ քո Սօնայիդ հետ գերեզման ուղարկեմ քո կեանքը, քո սիրտն ու հոգին: Ինչու այդ դերը ինձ վիճակուեց, — կրկնում էր հէքիմը:

III

Եսօրուայ առթիւ վաղուց էր մեղմացել: Երեկոյ էր. արևը արագ-արագ մօտենում էր հորիզօնին, իր ետևից թողնելով անթիւ ու անհամար ստուերներ: Իւրաքանչիւր առարկայ աշխատում էր՝ իր ստուերով որքան կարելի է աւելի ևս ձգուել երկրի վրայ: Բացառութիւն էին կազմում և Տրբի գիւղի գերեզ-

մանոցի հաղարաւոր դամբարանաքարերը, որոնք իրանց սե-սե ստուերներով դաժան կերպարանք էին տալիս դերեզմանոցին և աւելի ևս սոսկում, ահ ու չող տարածում մարդու վրայ: Զարմանալի է հայի ազգայնական յատկութիւնը՝ ինչպէս և լինի ծածկել իր սիրելիների շիրիմները յաճախ վիթխարի ժայռերով, եթէ նիւթականը չէ ներում նրան սեպածե քարեր ձեռք բերելու: Գերեզմանոցում միայն մի շիրիմ էր երևում առանց տապանաքարի: Շիրիմը նոր էր, որը պարզ աչքի էր ընկնում նրա թարմ հողից: Դա, ընթերցող, Սոնայի շիրիմն էր: Այդ թշուառ զոհը մի քանի օր մաշուելով տանջանքների բուփում, վերջապէս փոխուեց յաւիտենականութեան գիրկը և իր թարմ հողաթմբով հեռուից աչքի էր ընկնում այդ գերեզմանոցում:

Գերեզմաններ... ո՞վ չէ արտասովոր ահաբեկող երկիւղ զգում իր երակներում, աւամայ զանազան ցնցումների ենթակայ լինում, երբ տեսնում է ձեզ և շրջում է ձեր մէջը: Ո՞ր իրան անմահ կարծեցող անհատ, ձեր շուրջը գտնուելով, չի հնազանդում բնութեան ընդհանուր օրէնքին և աւամայ աչքերը երկինք դարձնում, իր ոչնչութիւնն զգում և ինքնիրան մրմնջում՝ «ունայնութիւն ունայնութեանց, ամենայն ինչ ընդ ունայն է» և իրան էլ մահկանացուների թուումն հաշուում: Ո՞հ, դառն են ձեր թողած տպաւորութիւնները, ծանր է և մաշող ձեր ներկայութիւնը: Քանի-քանի սիրեցեալ սրտեր էք դուք բաժանել իրարից՝ բուռն փափազը անկատար թողնելով նրանց սրտերում: Քանի-քանի վեհ դադափարներով տոգորուած սրտեր էք կուլ տուել, որոնք, դուցէ, և ընդ միշտ կորել են մարդկութեան համար: Որչափ անյաղթ հսկաներ են լուռ ու մուկ ձեր հասցրած խոցերից ձեր գիրկը մտել և կորել յաւիտենական ովկիանոսում:

Անողորմ և կսկծեցուցիչ են եղել ձեր տուած հարուածներ... Դուք քամել էք և քամում էք վշտի արտասուքներ սկսած զառամեալ ձերերի աչքերից մինչև վերջին թոթովախօս մանուկի աչքերը: Սակայն և ռքան սթափուեցուցիչ դեր էք խաղացել և պիտի խաղաք անհատի և մարդկութեան

վրայ: Գերեզմաններ... որքան շատ բան էք դուք մեզ ասում: Սրտերի, զգացմունքի ծովեր կը կաղմէիք դուք, եթէ գէթ մի օր ձեր տարած այդ զոհերը կարողանային դուրս պրծնել ձեր սպանիչ կապանքներից: Դառն է, դառը ձեր լուռութիւնը... Դուք ձեր լուռութեամբ հազարաւոր պերճախօս լեզուներից լաւ տպացոյց էք տալիս ձեր ինչ լինելու, ձեր էութեան մասին...

Օրուայ այդ պահուն գերեզմանոցում միակ մի մարդ էր երևում: Տեսնողը անշուշտ կը կարծէր, որ դա մահուան ճիւղաններից փախուստ տուած բաղդաւոր մահկանացու է: Նրա դէմքը վշտից, լաց ու կսկծից, առգ ու շիւանից թորշոմած մի բան էր ներկայացնում իր աննկարագրելի այլայլութեամբ: Նա գունատ էր և մաշուած: Նա յուսահատուած էր և լուռ: Նրա ներքին աշխարհը այդ ժամին հազարաւոր փոթորիկներից երերուած ծովի նման ծփում էր յուղմունքի ալիքների տարափի տակ և ոչ մի տեղ հանգիստ չէր կարողանում առնել: Ստէպ ստէպ նրա կրծքի խորքերից լսում էին խուլ հառաչանքների ծայներ, որը ասես ընդհատուած էր շնչարգելութեամբ: Նա այնքան էր ընկղմուած վշտի ինքնամոռացութեան մէջ, որ ուշադրութիւն անդամ չէր դարձնում իրան շրջապատող հազարաւոր շիրիմների վրայ: Ըստ երևութին նա վաղուց, շատ վաղուց ծանօթ էր լուռութեան այդ աշխարհի հետ և առաջին անգամ չէր, որ շրջում էր գերեզմանոցում:

Նա կամաց-կամաց մօտեցաւ Սօնայի գերեզմանին և յանկարծ միանգամից իր ահեղ ծայնով թնդացրեց տիրող լուռութիւնը, ասես մի ահագին դետ արգելուած լինէր երկրի խորքերում, որը ներքին մի ոյժի բռնկումով քանդում է իր արգելքները և ծայների, խշռոցների, գոռոցների ահագին տարափով դուրս է վազում, այդպէս և նրա հոնգորոցի շիւանի հետ արտասուքը հեղեղի նման սկսեց վազել նրա աչքերից և նա ծունկ չօգեց այդ գերեզմանի առաջ ու անհամար համբուրներով ծածկեց անբաղդ զոհի շիրիմը: Նրկար նա գլուխը խոնարհած հողակոյտի վրայ քնաց ընկած. բայց յանկարծ մի ինչ որ բան լիշեց և իսկոյն ուղղուեց, ձեռքը գրպանը տարաւ և այդտեղից դուրս բերեց այն թղթի ծրարը,

որը Սօնան հողեվարքի բուսականներին կտակել էր Սալվիին՝ լանձնել Վահէին։ Դա ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ մի նամակ։ Նա բաց արեց և կարդաց մի քանի անգամ։

Ընդ միշտ իմ՝ Վահէ՛։

Այս նամակն էս միշտ զրպանումս եմ պահելիս եղել իմ նշանադրութեան հէնց առաջին օրից։ Հաւատացած եմ մեռնում, որ ինձանից լետոյ քո օրը՝ օր չի լինի, և քո կեանքը՝ կեանք չի լինի։ Բայց խնդրում եմ դժ ունենաս գէթ՝ եթէ ոչ սէր, գոնէ մի մխիթարութիւն ձեռք բերես քեզ համար, որով և մասամբ կը մեղմես դառն օրերիդ տանջանքները։ Մի յուսահատուի՛ր, մի՛ վշտանա՛ր, իմ անսահման անկեղծ սէրը և ես կը լինենք քեզ միշտ պահապան։

Քո Սօնա։

«Դէթ սէր, մի մխիթարութիւն ձեռք բերես...», մըրմնջաց այդ հողեպէս դժբաղդ հիւանդը, որը, չեմ կասկածում, ընթերցող, հասկացաք, որ Վահէն էր։

Այդ թշուառ երիտասարդը չր մեռաւ. բժիշկը կարողացաւ զանազան դժուարութիւնների, բարդութիւնների առաջն առնել, որի շնորհիւ, համարեա, նոր կեանք ստացաւ նա. — Բեզանից լետոյ, իմ վաղամեռիկ Սօնա ջան, ինձ ի՞նչ մխիթարութիւն կայ. ի՞նչ սէր կարող է բուռն դնել իմ վիրաւոր սրբտում, որ ես կարողանամ մեղմել թուճալի օրերս», — կրկնում էր Վահէն, — ո՛չ, ո՛չ, չկայ այս աշխարհումը ինձ մխիթարութիւն. չկայ այս վերան երկրում ինձ համար մի այլ սէր, բացի քո սիրուց. բայց դու, իմ հողեակս, ո՛ւր ես, ո՛ւր... Վերջին բառերն արտասանելիս, նա, համարեա, թուլացած ընկաւ Սօնայի գերեզմանի վրայ։ Նա ոչ մեռած էր, ոչ կենդանի. ընկած էր ցնորքների, երազների աշխարհում։ Նրան թւում էր, որ իրանից ոչ հեռու երևում է մի սև ամպ, որը հետզհետէ ցածրանալով սև մշուշով ծածկում շրջակայքը։ Այս մշուշի միջից Վահէն սլարդ տեսնում էր ամեն բան. նրանից ոչ հեռու երևում էր վալելչադեղ հասակով և գեղազան դէմքով մի

համեստագոյն կոյս, որը գաղտագնաց քալերով դէպի իրան էր գալիս: Վշտաբեկ երիտասարդը չը կարողացաւ որոշակի ճանաչել՝ Սօնան էր ալդ, թէ մի ուրիշը, նրան նմանակից: Վեր բարձրացաւ ընկած տեղից և ուղսւմ էր դէպի նրան ընթանալ. բայց աւանդ, որտեղից որ էր դղրդաց ամբողջ մթնոլորդը, աղչամուղչը պատեց շրջակայքը և ահաբեկող որոտումները, գոռում-գոչումը, քամիների սուլոցը վալը գլորեցին թէ իրան և թէ հրաշագեղ կոյսին: Վահէն ուշաթափուեց. երբ ուշքի եկաւ, զարմանքից թէ կսկծից քնաց տեղն ու տեղը քարացած. վայելչակազմ ալդ կոյսը վիրաւորուած և անգամահատուած ընկած էր գետնի վրայ զանազան տեղերում: Նրա վրայ ընկած էին զանազան թշնամիներ և խելակորոյսի նման չը գիտէին՝ ինչպէս յագուրդ տալին իրանց տուփանքին:

Վահէն զգուեց այդ անախորժ տեսարանից և պատրաստուեց հեռանալ. սակայն յանկարծ կոյսի յօշոտուած մարմնի իւրաքանչիւր մասից այնպիսի սուր ճիւ լսեց, որ ամբողջ մարմնով դողաց ու փշաքաղուեց:

—Ո՛ւր, ո՛ւր ես հեռանում, ո՛վ երիտասարդ,—ծալն էին տալիս նրան կոյսի մարմնի անդամները,—ես դեռ չեմ մեռած. երակներումս տակաւին կենդանութեան կայծեր կան: Շատերը եկան և ինձ այսպէս վիրաւոր տեսնելով, գլխակոր փախուստ տուին. դրանցից ամեն մէկը զուրկ էր անձնագոհութեան ընդունակութիւնից. ամեն մէկը որեւէ անձնական հաշիւներով էր զբաղուած: Դու էլ եկար և այսքանը տեսնելուց լետոյ, պատրտատուում ես հեռանալ. դու ես քնացել իմ վերջին յոյսն ու ապաւէն. դու ես օժտուած ուսման—քաղաքակրթութեան պաշարով, սակայն դու էլ տակաւին քո Սօնայովդ ես զբաղուած: Թո՛ղ, թո՛ղ աղաչում եմ. ես հազարաւոր Սօնաներ եմ տեսել, հազարաւոր ընկածի օգնութեան հասել. բայց, տարաբաղդաբար, այսօր ոչ ոք ինձ մօտ չի գալիս: Ինչո՞ւ ես զարմանում, միթէ՞ չը գիտես թոյլին, ընկածին, անարգուածին օգնութեան հասնել, ոտքի կանգնացնել մեծ առաքինութիւն է և վիրաւոր սրտի համար մխիթարութիւն ու սփոփանք:

Ինչո՞ւ ես զմայլուած և ինձ դիտում. միթէ՞ կարծում ես Սոնայիդ սէրից բարձր սէր չը կայ. միթէ՞ հաւատացած ես որ բացի Սոնայիցդ քեզ մի այլ մխիթարութիւն չը կա՞յ. Կայ. բայց դու տակաւին չես ըմբռնած. դռաստացի՛ր և քեզ նուիրի՛ր այլոց օգնութեան, ընկածի, անարդուածի փրկութեան և դու մխիթարուած կը լինես ու բաղդաւոր: Հինգ-վեց տարի տոկունութիւն ունեցար չը տեսնուել Սոնայիդ հետ և նուիրուել թոյլի, անարդուածի բաղդաւորութեան, այժմ էլ հաւատացած եղի՛ր, որ այն սէրը դարձեալ կը ղեկավարի քեզ և աւելի ևս երջանիկ կը լինես..... Յիշի՛ր տուածդ երդումը, ուխտը, երբ դեռ նոր աւարտած սուռն էիր վերադառնում.....

Վահէն ողևորուեց և վազեց դէպի նա. բայց խսկոյն կանգնեց, որովհետև նրան վայրկենաբար շրջապատեցին սուրհմեղներով զինուած սպաներ, որոնք դէպի նա ուղղեցին իրանց սուրհմեղի ծայրերը: Թշուառ երիտասարդը մնաց շուարած, բայց այդ ժամին նա դարձեալ լսեց վիրաւոր կոչաի հառաչանքի ձայնը:

— Անմտութիւն է, Վահէ, քո գործածը. սրանցից իւրաքանչիւրը ունի իր թիկնապահները, որոնք մահի և կեանքի դիմադրութիւն ցոյց կը տան քեզ, եթէ դու ձեռնունայն մարտնչելու լինես: Վերադարձի՛ր, զինուիր նման զէնքերով, ապա շտապի՛ր այստեղ: Սրինակելի է իմ անդամների լատկութիւնը. նրանք գիտեն իմ նախկին գեղեցկութիւնը ինձ վերադարձնել:

Վահէն զտրթնեց: Մուլթը նոր էր սկսել և կամաց-կամաց տարածուել: Նա մնաց զարմացած թէ՛ այդ ինչ երազ էր. չիշեց իր անցեալը, իր տուած ուխտը և տխրութեամբ լռեց. նա սթափուած էր: Մինչ սա այս դրութեան մէջ էր գոնւում, նրան մօտեցան հէքիմը Արթուրի, Թորոս-Բիծայի և Սալվիի հետ, որոնք և միմիանց ետեւից սկսեցին մխիթարել նրան: Սրանք բոլորն եկել էին Սոնայի գերեզմանը համբուրելու, որովհետև միւս օրը ճանապարհ էին զնալու, թողնելով Սալվիի տատին և Վահէին Տրիս գիւղում:

ԼԵՒՈՆ ԽԱՆԶԱՐԷ

(Կը շարունակուի)